

EESTI PEAMINE RAHVASTIKUKÜSIMUS. KAS SÜNDIMUS?^a

Allan Puur

Tallinna Ülikooli Eesti Demograafia Instituut

Kaasaegne rahvastikutaaste on keerukas ja mitmeplaaniline nähtus. Rahvastikuprotsessides toimuvatel muutustel on kaugeleulatuv mõju ühiskonna teistele valdkondadele. Need muutused kätkevad endas ühteaegu nii uusi arenguvõimalusi kui ka vajadust kohanduda ning toovad kaasa arvestatavaid probleeme. Statistikaelsi tänavune konverents on kutsunud kaasa mõtlema Eesti rahvastikuarengu võimaluste ja väljakutsete üle. Ettekande probleemiasetuse – mis on Eesti peamine rahvastikuküsimus? – võlgneb siinkirjutaja konverentsi korraldajatele, kes selle arutluseks välja pakkusid. Kui teadustöös on käsitluse aluseks tavaliselt üks või teine teoreetiline kontseptsioon, millest lähtudes sõnastatakse uurimisküsimus ja hüpotees(id), valitakse viimas(t)e kontrollimiseks sobiv andmestik, meetodika jne, siis käesoleval juhul on lähtekohaks konverentsi sessiooni ja ettekande pealkirjas püstitatud küsimus. Vastuse otsimisel on otstarbekas alustada kontseptuaalsest tasandist, mis loob Eesti rahvastikuarengu käsitlusele vajaliku konteksti.

Rahvastikuarengu astmelisus ja demograafiline üleminek

Rahvastikuolukorra ja selle probleemide mõistmisel on võtmeks asetus rahvastikuarengu peamiste murrangute ehk kõige üldisemalt demograafilise ülemineku suhtes, mille käigus asendub traditsiooniline rahvastikutaaste nüüdisaegsega. Viimast iseloomustavateks peamisteks tunnusoonteks on pikk eeldatav eluiga, madal sündimus, rahvastiku vananemine ja aeglane põlvkondade vaheldumine. Kuigi üleminek on üldine ja paratamatu, ei läbi rahvad kõnealust pööret ühel ajal. Maailmas jaotub selle algus ligi 200-aastasele perioodile 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi viimase veerandini (Caldwell 2006; Chesnais 1992). Eelkõige ülemineku algusaja varieerumise tõttu valitseb maailmajagude praeguses rahvastikupildis kirevus, kus kõrvuti eksisteerivad mure süveneva rahvastikukao ja vananemise pärast ning rahvaarvu kiirest kasvust tingitud probleemid.

Maailma üldpildis, samuti Euroopa kontekstis, kuulub Eesti nende maade hulka, kus pööre nüüdisaegse rahvastikutaaste suunas algas suhteliselt vara. Esimeseks sammuks sel teel oli (Lääne-)Euroopa abiellumustüübi esile-

^a Käesoleva ülevaate valmimisele on kaasa aidanud Haridus- ja Teadusministeeriumi sihtfinantseeritava teema nr 0130018s11 ja Eesti Teadusfondi grantid nr 8904 raames tehtud analüütiline töö.

^b Euroopa abiellumustüübi levikualal ületas naiste keskmine abiellumusvanus 23 aastat (sageli 24–25 aastat), abielusuhetest jäi kõrvale vähemalt 10% (tihti 15–20%) rahvastikust. Kirjeldatud abiellumusmudel kujunes välja 17.–18. sajandil ja püsis 1940.–1950. aastateni.

kerkimine (Hajnal 1965).^b Kõnealune nähtus jagas Ida-Euroopa mööda Peterburi ja Vahemere-äärset Triestet ühendavat ligikaudset joont (nn Hajnali piir) kaheks, ning, arvestades Ingerimaa ümberrahvastamist, Eesti koos Soome, Läti ja Leeduga moodustas selle uue, varasest ja kõikest abiellumisest eristuva käitumismudeli idapoolseima levikuala Läänemere piirkonnas (Palli 2004).

Rahvastikutaaste põhikomponentides hakkasid demograafilisele üleminekule viitavad muutused Eestis ilmema 19. sajandi keskpaigas. Kuigi sündimuse ja suremuse üldnäitajad olid episoodiliselt vähenenud juba alates 18. sajandi lõpust, hakkas 1860. aastatel mõlema protsessi intensiivsus järjepidevalt ja kiirelt langema. Euroopa demograafilist moderniseerumist süvitsi analüüsinud Princetoni projekti tulemused näitavad, et sündimus-ülemineku poolest kuulub Eesti varaseima üleminekuiga rahvaste esikümnesse (Coale, Watkins 1986; Katus 1994). Lähiriikidest sarnanes Eesti sündimusülemineku ajastusel enim Läti ja Rootsi, edestades Soomet, Leedut ja Venemaad. Suremuse vähenemise osas oli Eesti asetus tagasihoidlikum. Rahvastikutaaste kui terviku seisukohalt väärib märkimist suremuse ja sündimuse vähenemise sünkroonsus, mille tulemuseks oli Eesti rahvastiku suhteliselt tagasihoidlik kasv ülemineku vältel. Nii ulatus rahvaarvu juurdekasv ülemineku kõrgperioodil, 19. sajandi viimasel veerandil vaid üksikute aastatel 1%-ni ning rahvaarvu kordistumine demograafilise ülemineku tulemusena (vähem kui kaks korda) oli üks väiksemaid Euroopas.

Nüüdisaegse rahvastikutaaste kujunemine jõudis Eestis põhijoontes lõpule Teise maailmasõja eel, üheaegselt teiste demograafilise ülemineku pioneerriikidega Põhja- ja Lääne-Euroopas. Sündimus langes 1930. aastatel taastetasemest allapoole (1,8–2,0 last naise kohta), keskmine eluiga ulatus kümnendi lõpul 55 aastani meestel ja 62 aastani naistel. Järk-järgult ammendus ka ülemineku käigus rahvastikukoostisse akumulbeerunud kasvupotentsiaal ja Vabadussõjale järgnenud lühikest akumutsiooni-perioodi kõrvale jättes piirdus rahvastiku loomulik iive 1920.–1930. aastatel 1–2%-ga. Ülemineku varane ajastatus ja tagasihoidlik rahvastikukasv selle vältel määras ühtlasi ära suure osa Eesti demograafilisest arengust 20. sajandi teisel poolel.

Üleminekujärgne ajastu: beebibuum ja teine demograafiline üleminek

Arenenud riikides jõudis pööre nüüdisaegsele rahvastikutaastele põhijoontes lõpule Teise maailmasõja ajaks. Demograafilise ülemineku teooria klassikalise skeemi kohaselt oleks üleminekule pidanud järgnema rahvastikuprotsesside uus tasakaal, kus taastetaseme lähedale langenud sündimus ja madal suremus teineteist tasakaalustavad (Notestein 1953; Kirk 1996). Tegelikult ei toonud üleminekujärgsesse ajastusse jõudmine endaga kaasa "ajaloo lõppu" demograafias ja rahvastikuprotsesside kulg on osutunud märksa

nüansirohkemaks, kui algelt eeldati. Sünnimuse ja suremuse vähenemisele on praeguseks järgnenud kaks eriomalist ajajärku, mis mõlemad on eeldatud taasaaluiseisundist üsna tugevasti hälbinud.

Teisele maailmasõjale järgnes kõigepealt beebibuum, mis kaasaegsetele üllatuseks ei piirdunud lühiajalise sõjajärgse kompensatsioonivõnkega (Macunovich 2002). Beebibuum oli iseloomulik varase demograafilise üleminekuga riikidele, kus sünnimuse oli 1920.–1930. aastatel langenud taastetasemest allapoole.^a Sünnimuse tõusu võis sellesse rühma kuuluvates riikides täheldada juba 1930. aastatel, kuid beebibuumi iseloomuliku mõõtme ja tähenduse omandas see pärast sõja lõppu. Sünnimuse kerkis 20–25 aastaks taastetasemest kõrgemale, beebibuumi haripunktis 1950. aastate lõpul ja 1960. aastate algul ulatus summaarne sünnimuskordaja neis maades 2,5–3,9 lapseni naise kohta. Beebibuumi jõulisuse põhjustasid mitu samal ajal toimunud muutust rahvastiku protsessides. Peale peredesse sündivate laste arvu suurenemise aitasid beebibuumile oluliselt kaasa Euroopa abiellumustüübi lagunemisega kaasnenud abiellumuse kasv, lastetuse vähenemine ja pere loomine senisest nooremas eas.

1960. aastate teisel poolel algas raudsest eesriidest lääne poole jäänud riikides rahvastiku arengu uus etapp, mida praegu tuntakse teise demograafilise üleminekuna (Lesthaeghe, van de Kaa 1986; van de Kaa 1987). Selle keskmes on olnud sünnimuse ja pereprotsessid: sünnimuse langus taastetasemest madalamale, laste sünni nihkumine ema hilisemas vanusesse, perevormide mitmekesisustumine, sh kooselu ja laste sünni lahtisidumine registreeritud abielust, kooselude püsivuse vähenemine, uued ja tõhusad pereplaanimise vahendid jms. Kui 1970.–1980. aastatel polnud selge, kas tegemist on ikka universaalse suundumusega või pigem väiksema riikide rühma piirkondliku omapäraga, siis rahvastiku protsesside kulg on üha enam toetanud esimest seisukohta (Lesthaeghe 2010; van de Kaa 2004). Viimase 20–30 aasta vältel on uuele arengujärgule tunnuslikud muutused levinud Põhja- ja Lääne-Euroopast ka lõuna- ja idapoolsetesse riikidesse.

Kriitikud on juhtinud tähelepanu sellele, et võrreldes üleminekuga traditsiooniliselt rahvastikutaastelt nüüdisaegsele ei tule teine demograafiline üleminek sünnimusest ja perekonnast kaugemale jäävates protsessides piisavalt selge pöördepunktina esile (Cliquet 1992; Coleman 2004). Sellele vaatamata on rahvastiku arengu praegusele järgule omased ühised suundumused olemas ka neis protsessides. Suremuse puhul on selleks eluea jätkuv pikenedamine üle varem võimalikuks peetud maksimumi. Madala suremuse oludes on muutuse raskuspunkt nihkunud vananevale rahvastikule, kus muutub järjest tähtsamaks terve ja aktiivse ning pödüra ja abivajava vanaduse vahetamine. Taastetasemest madalam sünnimuse ja keskmise eluea pikenedamine annavad hoogu rahvastiku vananemisele, mis nõuab tervishoiu, sotsiaalkaitse ja -hoolduse süsteemide jätkuvat kohandamist. Riikidevahelise rände osas iseloomustab teise demograafilise ülemineku järku jõudnud riike

^a Praegusest kõrgema suremuse tõttu oli taastetase 1930. aastatel ca 2,3 last naise kohta.

tüüpiliselt välispäritolu rahvastiku kasv ning immigrantide lõimumise probleemid.

Eelnevast peaks olema selge, et rahvastiku nüüdisaegsele arengujärgule omased suundumused esitavad arenenud ühiskonnale terve hulga väljakutseid. Süstemaatiliselt on rahvastikuarengust tingitud probleemide määratlemisega tegeldud Euroopa valitsustevahelistel rahvastikukonverentsidel (Genf 1993 ja 2004, Budapest 1998, Strasbourg 2005). Neil arupidamistel on sõelale jäänud neli ühiskonna pikemaajalise jätkusuutlikkuse seisukohalt olulist küsimust/protsessi/valdkonda: madal sündimus, rahvastiku süvenev vananemine, rahvusvaheline ränne ja välispäritolu rahvastiku lõimumine ning rahvatervise ebaühtlus. Kõnealune loend on kahtlusega kohaldatav ka Eestile – meie rahvastikuprobleemid ei ole olemuslikult teist laadi kui teistel rahvastikuarengu samasse etappi jõudnud riikidel.

Teisalt ei tähenda sõlmprobleemide ühtsus, et need väljenduksid sarnaselt ja oleksid üht viisi teravad. Selles mõttes on asjakohane küsida, kas mõni nimetatud probleemidest kvalifitseerub – teiste riikide või meie enda varasema või eelseisva arengu taustal – Eesti peamiseks rahvastikuküsimuseks. Vastuse leidmiseks tuleks süstemaatiliselt analüüsida kõiki nelja eespool mainitud valdkonda. Kuna ettekande aeg seda ei võimalda, keskendub alljärgnev sündimusele. See johtub eeskätt kahest asjaolust. Esiteks, võrreldes rahvastikutaaste teise põhikomponendi, vananemisega, on sündimus osutunud ettearvamatumaks ja pakkunud rahvastikuteadusele rohkem üllatusi. Teiseks, taasiseseisvunud Eestis on rahvastiku sündimuskäitumises toimunud väga ulatuslikud muutused, mistõttu sellega seonduv on pälvitud rahvastikuarengu muude aspektidega võrreldes laiemat tähelepanu.

Sündimus – kas nüüdis-Eesti peamine rahvastikuküsimus?

Rahvastikuarengult Eestile sarnastes riikides järgnes Teisele maailmasõjale kaks erilist arengujärku: beebibuum ja teine demograafiline üleminek. Eestis langes demograafilise ülemineku lõpulejõudmine ajaliselt kokku omariikluse kaotusega ning okupatsiooni tingimustes pealesurutud ühiskonnamudel on mõlema nähtuse avaldumisele vajutanud oma pitseri. Nii püsis sündimus siin 1960. aastate teise pooleni taastetasemest allpool, olles üks madalamaid kogu maailmas. Suure tõenäosusega põhjustas selle kõrvalekalde ühiskonna vägivaldne ümberkorraldamine. Vastupidiselt Põhja- ja Lääne-Euroopa maadele 1960. aastate lõpul sündimus Eestis suurenes ja jäi enam kui 20 aastaks taastetaseme lähedusse. Kohortvaates tõusis sündimus 1,8 lapselt naise kohta põlisrahvastiku 1920. aastate sünnipõlvkondades 2,1 lapseni 1950-ndatel ja 1960. aastate algul sündinute hulgas. Kuigi mitmed teise demograafilise ülemineku ilmingud (muutused peremoodustuses, lahutumuse kiire tõus jms) ilmsesid ka Eestis, jäi siinse rahvastiku sündimuse langusest ja sünnitusea tõusust 1970. ja 1980. aastatel

kõrvale. Seda järsemaks osutusid aga muutused sotsialismiaja lõpukümnenditele iseloomulikke käitumismustreid toetanud institutsionaalsete mehhanismide äralangemisel.

Perioodsündimuse dünaamika

Summaarse sündimuskordaja (SSK) põhjal joonistub Eesti sündimustrendis 1990. aastate algusest välja kolm eriilmelist löiku. Sarnaselt teistele Ida-Euroopa siirderiikidele kaasnes ühiskonnas alanud muutustega sündimuse järsk langus. Suhteliselt kõrge lähtetaseme tõttu oli see Eestis järsem kui enamikus Ida-Euroopa maades. SSK jõudis Eestis kõrgpunkti 1987.–1988. aastal (2,26 last naise kohta), iseseisvuse taastamise ajaks 1991. aastal oli sündimuslangus juba alanud (1,8 last naise kohta). Sündimuse kiire vähenemise ajajärk jääb Eestis 1990. aastate esimesse poolde: eelneva kümnendi kõrgpunktist arvestades oli 1994. aastaks 80% sündimuslangusest toimunud.

1990. aastate keskpaigast sündimuslangus aeglustus, madalaimale tasemele jõudis SSK 1998. aastal. Võttes kriteeriumiks 1,4 last naise kohta, võib väga madala sündimuse ajajärguks pidada aastaid 1995–2003: sel perioodil liikus SSK suhteliselt kitsas vahemikus 1,28–1,39 last naise kohta. Esimesed märgid tõusust ilmsesid sündimuse perioodnäitajates aastatuhande vahetuse paiku, kuid need osutusid lühiajaliseks ning 2002.–2003. aastal oli SSK taas madalam kui aastal 2000.

Suunamuutuse tõi 2004. aasta, millest alates hakkas trendi kujundama sündimuse järkjärguline ja kokkuvõttes märkimisväärne suurenemine. Alates 2007. aastast on SSK olnud püsivalt kõrgem kui 1,6, mis vastab 78–79%-le taastetasemest. Sündimuse suurenemine on olnud täheldatav enamikus Ida-Euroopa riikides, kuid Eestis on see olnud jõulisem ning alates 2000. aastate algupoolest paistab Eesti Euroopa Liidu idapoolsete uusliikmete hulgas silma kõrgeima sündimusega. Majanduskriisi ajal küll tõus peatus, kuid samas ei toonud 2009. ja 2010. aasta veel endaga kaasa sündimuse märkimisväärset vähenemist. Langus paistab siiski saabuvat 2011. aastal, mille esimese poole esialgsed andmed näitavad sündide arvu 11,4%-st vähenemist 2008. aasta kõrgtaseme suhtes. 2010. aastaga võrreldes on vähenemine veidi väiksem (9,1%). Eeldatavalt jääb 2011. aasta sündimus 2006. aasta taseme lähedusse.

Sünniajastuse muutused ja nende mõju

Sündimuskäsitlustes on 2000. aastad toonud esile ajastusteguri mõju olulisuse, mida varem polnud sellisel määral teadvustatud (Kohler, Billari, Ortega 2002). Paljus juhtis just Ida-Euroopa järsk sündimuslangus rahvastikuteadlaste tähelepanu asjaolule, et peremoodustuse ja laste sünni ajastuses toimuvad süstemaatilised nihked võivad mõjutada sündimuse perioodnäitajate, alates sündide absoluutarvust ja lõpetades summaarse sündimuskordajaga, dünaamikat nii positiivses kui ka negatiivses suunas

(Billari, Liefbroer, Philipov 2006; Sobotka 2004). Laste sünni nihkumine ema nooremisse ikka laseb sündimushäitajaid paista tegelikult kõrgemana, keskmise sünnitusea tõus aga mõjutab neid vastupidiselt. Mida kiiremini selline ajastusnihe toimub, seda tugevam tempoefektiks nimetatav mõju on. Kuna Ida-Euroopas asendati 1990. aastatel laste noores eas peresse ilmumist toetanud tegurid järsult hilisemat peremoodustust soosivate mehhanismidega, on sündide edasilükkamine perioodhäitajates ilmnevat sündimuslangust tublisti võimendanud.

Euroopa abiellumustüübi levikualasse kuuluva riigina iseloomustas Eestit Teise maailmasõjani suhteliselt hiline laste sünd (Katus jt 2009). Sarnaselt teiste Hajnali piirist lääne pool paiknevate riikidega hakkas Eestis 1950. aastatel abiellumis- ja sünnitusiga nooreneema, ema vanus esimese lapse sünnil oli sel ajal 25–26 aastat. Erinevalt raudsest eesriidest väljapoole jäänud Põhja- ja Lääne-Euroopa maadest ei pöördunud keskmine sünnitusiga Eestis 1970. aastatel uuesti tõusule, vaid stabiliseerus 22–23 eluaasta piires. Sünniajastuse suunamuutus langes Eestis kokku 1990. aastate muutustega ühiskonnas, laste sünni nihkumine ema hilisemasse vanusesse on täheldatav pärast 1992. aastat. Ema keskmine vanus esimese lapse sünnil oli sel ajal 22,6 aastat, 2010. aastaks oli see tõusnud 26,3 aastani.

Ajastusmuutuse mõju on võimalik esile tuua korrigeeritud sündimuskordajate abil. Bongaarts-Feeney (1998) meetodil arvatud kordajate järgi võib hilisema peremoodustuse arvele kanda ligikaudu poole Eestis möödunud kümnendil aset leidnud sündimuslangusest. Ajastusmõjust puhastatud summaarne sündimuskordaja ei langenud Eestis ka 1990. aastatel allapoole 1,6 last naise kohta.^a Ajastuskorrigeeritud sündimuskordaja saavutas madalaima taseme aastatel 1993–1994, kui suurem osa sündimuse langusest oli juba toimunud, kuid sünnitusea tõus polnud veel õiget hoogu sisse saanud. Sealt alates on ajastuskorrigeeritud sündimustase mõningate ebaregulaarsete võngetega tõusnud. Kuna laste sünni ema hilisemasse vanusesse nihkumine on jätkunud ka sündimuse tõusuperioodil 2004–2008, kerkis ajastuskorrigeeritud kordaja 2000. aastate teisel poolel 1,8–1,9-ni ehk 87–92%-ni taastetasemest. Selliseks võiks kujuneda keskmine laste arv praegustes sünnitusealistes põlvkondades eeldusel, et suurem osa 20-ndates eluaastates edasi lükatud sündidest hilisemas vanuses aset leiab.

Põlvkonnasündimus ja rekuperatsioon

Tänapäeva madala sündimuse kontekstis võib ajastuskorrigeeritud kordajas peegelduvat sündimustaset pidada üsna kõrgeks, eriti võrdluses tavapärase perioodhäitajaga. Seejuures tuleb aga kindlasti tähele panna, et meetodi

^a Bongaarts-Feeney meetodil arvatud aastapõhised häitajad on tundlikud juhuvõngete suhtes. Nende mõju vähendamiseks on tekstis osundatud näitarvud libiveskeskmisega silutud.

aluseks olevad eeldused võivad tegelikkuses olla täidetud vaid osaliselt. Sündimuse suundumustest mitmekülgsema ülevaate saamiseks on otstarbekas täiendada käsitlust põlvkonnaaatega.

Varasematest uurimistest on teada, et kohortsündimuse madal tase ei pärine Eesti puhul 1990. aastate üleminekuperioodist, vaid märksa varasemast ajajärgust (Katus 1997, 2000). Põlisrahvastiku puhul langes kohortsündimus esmakordselt allapoole juba 20. sajandi alguskümnenditel ilmale tulnud põlvkondades. Loendusandmete põhjal oli 1910. aastatel sündinud eesti rahvusest naistel keskmiselt 1,80–1,85 last, 1920. aastate teise poole sünnipõlvkondades aga vaid 1,72–1,75 last. Viimati mainitud põlvkondade aktiivne perelooime langes 1940.–1950. aastatesse, mil Eesti sündimustase oli üks madalamaid Euroopas (Frejka ja Sardon 2004). Järgnenud naispõlvkondades hakkas sündimustase tasapisi tõusma ja jõudis põlisrahvastiku 1950. aastate lõpu ja 1960-ndate alguse sünnipõlvkondades taastetasemeni.

Saamaks ülevaadet järgnevate põlvkondade käitumisest, kes on kujundanud sündimustrendi Eesti taasiseseisvumisele järgnenud kahe kümnendi vältel, tuleb sündimusandmestik perioodkujult kohortkujule teisendada. Saadud tulemus kinnitab põhijoontes sündimuskordajate ajastuskorrektsiooni põhjal tehtud järeldusi: sündimuse vähenemine on muutuva ajastuskäitumise võrra võimendatud, selle tegelik langus on senisest märksa tagasihoidlikum, kui tavapäraste perioodnäitajate dünaamikast nähtub. Arvutuste kohaselt sündis 1960. aasta põlvkonnas keskmiselt 2,05 last naise kohta. 1965. aasta naispõlvkonnal oli 2010. aasta seisuga keskmiselt 1,95 last. 1970. aasta põlvkonnal, mille liikmed olid samaks ajaks saanud 39-aastaseks, ulatus keskmine laste arv 1,82-ni. Tõenäoliselt omab see põlvkond reproduktiivse ea lõpul keskmiselt 1,85 last ehk 0,2 võrra vähem kui võrdluse aluseks olev 1960. aasta kohort, kelle peremoodustus langes valdavalt kõrge sündimusega 1980. aastatesse.

Nooremate põlvkondade, kelle täiskasvanuelu on algusest peale kulgenud taasiseseisvunud Eestis, lapsesuse kohta on praegu veel vara lõplikku kokkuvõtet teha. Võrreldes 1950. ja 1960. aastatel sündinud põlvkondadega on laste arv neil 20. eluaastates märksa väiksem, kuid keskmise sünnitusea tõus vähendab tekkinud vahet 30. eluaastates. Nii saavutab 1970. aasta sünnipõlvkonnas laste arvu defitsiit 1960. aasta põlvkonna suhtes maksimumi (-0.39 last) 31. eluaasta paiku. 39. eluaastaks on sellest ligi pool tasa tehtud, mis annab tunnistust sündimuse suhteliselt tugevast rekuperatsioonist. 1975. ja 1980. aasta põlvkonna puhul on sündimuse edasilükkamine veel ulatuslikum ja sündide suhteline defitsiit 20. eluaastates vastavalt suurem. Teisalt algab aga ka rekuperatsioon neis põlvkondades varem, 29.–30. eluaasta paiku, ning tundub jõulisem kui eelkäijate puhul. Senist käitumist ekstrapoleerides tundub tõenäoline, et keskmine laste arv 1970. aastate teise poole põlvkondades jääb küllalt lähedaseks sama kümnendi algul sündinute lapsesusele.

Sündimushoiakud

Aktiivses reproduktiivses eas olevate rahvastikupõlvkondade eeldatava lapsesuse kohta pakub teatava pidepunkti küsitlusstatistika. Alates 1950.–1960. aastatest on demograafilistes küsitlusuuringutes kogutud süstemaatiliselt teavet oodatava laste arvu kohta. Eestis pärineb värskeim sündimuskavasid puudutav teave pere- ja sündimusuuringu (PSU) teise ringi küsitlusest, mis korraldati aastatel 2004–2005 (Katus, Puur, Põldma 2008). Uuringus küsiti vastajatelt, kui palju lapsi nad endale (lapsi omavate puhul lisaks olemasolevatele) sooviksid.

Olemasolevate ja (lisaks) soovitud laste arvu liitmine võimaldab anda teatava hinnangu nooremate rahvastikupõlvkondade lapsesusele. PSU tulemuste kohaselt pole 1970. ja 1980. aastate algupoolel sündinute hulgas märgata soovitud laste arvu osas muutust. Põlisrahvastiku nooremad põlvkonnad eelistavad jätkuvalt keskmiselt kahelapselist perekonda.^a Vaid väike osa (6%) noortest naistest näeb ennast tulevikus eelistatult lastetuna, ühte last soovis viiendik vastanutest. Umbes sama palju oli neid, kes väljendasid soovi olla emaks vähemalt kolmele lapsele. Kuigi tegelikkuses realiseeruvad soovid paratamatult vaid osaliselt, annab ka sündimuskavade teave tuge ootusele, et praegu rahvastikutaastet määravatel põlvkondadel võiks sündida keskmiselt 1,8–1,9 last.

Kokkuvõtteks

Käesolev ettekanne käsitles sündimust ja otsis tänavuaastase statistika-konverentsi teemast lähtudes vastust küsimusele, kui probleemseks tuleks rahvastiku pikemaajalise jätkusuutlikkuse seisukohalt Eesti praegust sündimusedarengut pidada ning kas madalat sündimust tuleks antud kontekstis käsitleda nüüdis-Eesti peamise rahvastikuprobleemina. Vastuse leidmiseks analüüsis ettekanne sündimusedarengut periood- ja põlvkonnavaates, samuti sündimuskavasid reproduktiivses eas põlvkondades. Tulemusi kokku võttes võib tõdeda, et küsimuse mitmeplaanilisuse tõttu oleks „jah“ või „ei“ vastuse andmine tugevasti lihtsustav. Objektiivseks ja tasakaalustatud kokkuvõtteks on vaja arvesse võtta nii rahvastikuprotsessi suundumuste negatiivseid kui ka vähem negatiivseid ja positiivseid tahke.

Murelikumalt poolelt jääb faktiks sündimuse järsk, eeskätt perioodnäitajates ilmnev langus. Võrreldes 1970.–1980. aastatega tõi see esimesel taasiseisvumisele järgnenud kümnendil endaga kaasa uute rahvastikupõlvkondade ligi kahekordse vähenemise. Nüüdseks on need põlvkonnad hakanud jõudma ise fertiilsesse ikka, mis hakkab progresseeruvalt kahandama sündide arvu sellel ja järgneval kümnendil ning pöörab rahvastiku loomuliku iibe taas tugevasti negatiivseks. Kesksed rahvusvahelised organisatsioonid (ÜRO, Eurostat) on viimasel ajal korrigeerinud arenenud riikide, sh Eesti rahvastiku-proгноoside sündimushüpooteesi taastetaseme lähedusse, kuid vähemalt

a Välispäritolu rahvastikus on soovitud laste arv väiksem (1970. aastatel ja 1980. aastate alguse sünnipõlvkondades keskmiselt 1,6–1,7 last).

teoreetiliste peavoolu käsitluste valgusel ei tundu selle nivoo peatne saavutamine olevat eriti tõenäoline.

Teisalt on rahvastikuteaduses viimastel aastatel peale jäämas seisukoht, mille kohaselt paari viimast kümnendit ilmestanud ülimalada sündimuse^a ajajärk on Euroopas seljataha jäämas (Goldstein, Sobotka ja Jasiloniene 2009). Ülimalada ja/või väga madala sündimuse kujunemises on paljudes riikides võtmerolli etendanud ajastusmuutus, mis surub perioodsündimust allapoole ja näitab rahvastikutaastet tegelikust tumedamates värvides. Laste sünni ema hilisemasse vanusesse nihkumise mõju madala sündimustaseme kujunemisel on olnud eriti oluline Ida-Euroopa maades, kus selle algus langes kokku 1990. aastate järsu muutusega ühiskonnas. Rahvastikustatistikas ja -teaduses stimuleeris see mitme uue analüüsimeetodi arendamist. Nende rakendamine näitab, et Eesti puhul võib sündimuse reaalne langus jääda suhteliselt tagasihoidlikuks (1,8–1,9 last naise kohta 2000. aastate teisel poolel). Selle järelduse kasuks kõnelevad lisaks perioodnäitajate ajastus-korrektsioonile ka põlvkonnasündimuse ja sündimushoiakute analüüsi tulemused. Riikidevahelises võrdluses tähendab see perspektiivis Eesti jaoks kohta nüüdis-Euroopa pigem kõrgema kui madalama sündimusega riikide rühmas.

Kuigi tegemist on taastetasemest mõnevõrra madalama sündimusega, mis pikemas ajaraamis tähendab rahvaarvu vähenemist, paistab see protsess kulgevast suhteliselt aeglasest tempos ega too endaga ühe-kahe põlvkonna vältel kaasa rahvastikupildi drastilist ja pöördumatut muutust. Praeguste tendentside sellest kaugemasse tulevikku projitseerimine on muutiikus maailmas suuresti spekulatiivne. Vähemalt üleminekujärgse rahvastikuarengu senine kulg jätab arvestatava võimaluse – teadupärast kaasaegsed ei suutnud ette näha ei beebibuumi ega ka teist demograafilist üleminekut –, et selle aja vältel võivad rahvastikuprotsessides esile kerkida uued suundumused, olgu negatiivses või positiivses suunas, mida üksikasjades pole täna kuigi täpselt võimalik ette näha.

Tulles tagasi pealkirjas esitatud küsimuse juurde, võiks praeguste teadmiste juures soovida Eesti rahvastikuarengu käsitlemisel mõõdutunnet: vältida tuleks nii probleemide fataalsesse mõõtu paisutamist kui ka nende ebaoluliseks pisendamist. See kehtib nii sündimuse kui ka nüüdisaegse rahvastikuarengu teiste sõlmprobleemide kohta, mida sissejuhatavas osas on põgusalt mainitud. Võrreldes 10 ja seda enam 25–30 aasta taguse ajaga on demograafiliste ohutegurite konfiguratsioon teisenenud ja nii mõnedki probleemid oluliselt leevenenud. Samas on aga ilmnenud uued väljakutsed. Sestap tuleb jätkusuutlikkusega seonduvad küsimused arvata ilmselt selliste hulka, mida ei saa kunagi lõplikult ja alatiseks ära lahendada. Taoliste probleemidega eduka toimetuleku eelduseks on ja jääb täpsema ning rikkama statistilise teabe olemasolu ja kasutamine. Statistike konverentsil on ettekande lõpetuseks paslik selle põllu harijatele jõudu soovida.

^a Ülimaladalaks loetakse sündimust, mille puhul summaarne sündimuskordaja on väiksem kui 1,3. Vahemikku 1,3–1,5 last loetakse väga madalaks sündimuseks.

Allikad

Billari, F., Liefbroer, A. and Philipov, D. (2006). The postponement of childbearing in Europe: driving forces and implications. *Vienna Yearbook of Population Research*, pp. 1–18.

Bongaarts, J. and Feeney, G. (1998). On the quantum and tempo of fertility. – *Population and Development Review*, Vol 24, No 2, pp. 271–291.

Caldwell, J. (2006). *Demographic transition theory*. Springer.

Chesnais, J.-C. (1992). *Demographic transition. Stages, patterns and economic implications*. Oxford: Oxford University Press.

Childbearing trends and prospects in low fertility countries. A cohort analysis. (2004). / Eds. Frejka, T. and Sardon, J.-P. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.

Cliquet, R. (1992). *The second demographic transition: fact or fiction*. *Population Studies* 23. Strasbourg: Council of Europe Publishers.

Coleman, D. (2004). Why we don't have to believe without doubting in the 'second demographic transition': Some agnostic comments. *Vienna Yearbook of Population Research*, pp. 11–24.

Goldstein, J. R., Sobotka, T. and Jasilioniene, A. (2009). The end of "lowest-low" fertility? – *Population and Development Review*, Vol 35, No 4, pp. 663–699.

Hajnal, J. (1965). European marriage patterns in perspective. – *Population in History. Essays in Historical Demography* / Eds. Glass, D and Eversley, D. London: Edward Arnold, pp. 101–143.

Katus, K. (1994). Fertility transition in Estonia, Latvia and Lithuania. – *Demographic Trends and Patterns in the Soviet Union Before 1991*. / Eds. Lutz, W., Scherbov, S. and Volkov, A. London-New York: Routledge, pp. 89–111.

Katus, K. (1997). Long-term fertility development in Baltoscandia. – *Yearbook of Population Research in Finland*, No 34, pp. 18–35.

Katus, K. (2000). General patterns of post-transitional fertility in Estonia. – *Trames*, Vol 4, No 3, pp. 213–230.

Katus, K., Puur, A., and Põldma, A. (2008). *Estonian Family and Fertility Survey, 2nd round. Standard tabulations*. – *RU Series C*, 26. Tallinn: EKDK.

Katus, K., Puur, A., Sakkeus, L. and Põldma, A. (2009). Fertility development in the Baltic countries since 1990: Recent changes in the context of long-term trends. – *Yearbook of Population Research in Finland*, XLIV, pp. 7–32.

Kirk, D. (1996). Demographic transition theory. – Population Studies, Vol 50, No 3, pp. 361–387.

Kohler, H.-P., Billari, F. and Ortega, J. (2002). The emergence of lowest-low fertility in Europe during the 1990s. – Population and Development Review, Vol 28, No 4, pp. 641–680.

Lesthaeghe, R. and van de Kaa, D. (1986). Twee demografische transitie's? – Bevolking: Groei en Krimp. / Eds. Lesthaeghe, R. and van de Kaa, D. Deventer: Van Loghum-Slaterus, pp. 9–24.

Lesthaeghe, R. (2010). The unfolding story of the Second Demographic Transition. – Population and Development Review, Vol 36, No 2, pp. 211–251.

Macunovich, D. J. (2002). Birth quake. The baby boom and its aftershocks. Chicago and London: Chicago University Press.

Notestein, F. (1953). The economics of population and food supplies: Economic problems of population change. Proceedings of the Eighth International Conference of Agricultural Economists. Oxford: Oxford University Press, pp. 13–31.

Palli, H. (2004). Traditional reproduction of the population in Estonia in the 17th and 18th centuries. – RU Series D, 4. Tallinn: EKDK.

Sobotka, T. (2004). Postponement of childbearing and low fertility in Europe. Groningen: Dutch University Press.

The decline of fertility in Europe. (1986). / Eds. Coale, A. and Watkins, S. C. Princeton: Princeton University Press.

Van de Kaa, D. (1987). The Europe's second demographic transition. – Population Bulletin, Vol 42, No 1.

Van de Kaa, D. (2004). Is the Second Demographic Transition a useful research concept? Questions and answers. – Vienna Yearbook of Population Research, pp. 4–10.